

АФГАНСЬКИЙ ПОХІД АЛЕКСАНДРА

ІНШІ КНИЖКИ АВТОРА УКРАЇНСЬКОЮ

Вогняні брами
Героїчний епос про битву під Тернопілами

The War of Art
Break Through the Blocks and Win Your Inner Creative Battles
(готується до друку)

Стівен Прессфілд

АФГАНСЬКИЙ ПОХІД АЛЕКСАНДРА

Історичний роман

*Переклала з англійської
Марина Марченко*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2025

Зміст

	Історична довідка	7
<i>Пролог</i>	Весілля в Азії	9
<i>Книга перша</i>	Звичайний солдат	13
<i>Книга друга</i>	Інша війна	69
<i>Книга третя</i>	Бактрійська долина	129
<i>Книга четверта</i>	Пустельний Вовк	147
<i>Книга п'ята</i>	Зимові квартири	205
<i>Книга шоста</i>	Великий наступ	225
<i>Книга сьома</i>	Вовча країна	251
<i>Книга восьма</i>	Закінчення бойових дій	299
<i>Епілог</i>	Бог афганців	346
	Особливі подяки	351

Історична довідка

Афганський похід Александра Македонського розпочався влітку 330 року до н. е., коли його армія увійшла до Артакоани (сучасний Герат), і тривав до весни 327 року до н. е., коли він залишив Бактру (поблизу сучасного Мазарі-Шарифа) й через Гіндукуш вирушив до Індії.

Афганська кампанія — найдовша і найскладніша в кар'єрі Александра. Йому протистояли не армії, а вільні племена, що мешкали на теренах сьогodнішніх Афганістану і Туркменістану, а також вершники-воїни, що населяли степи й гори теперішніх Узбекистану й Таджикистану. Обидві сторони вдавалися до небаченого раніше варварства, і межі способів ведення війни розтяглися. Попри численні перемоги, Александр зміг підкорити цю територію тільки на третій рік боротьби, коли уклав союз з Оксіартом, одружившись із його донькою Роксаною.

Про затятість спротиву можна судити з того факту, що, вирушаючи до Індії 327 року, Александр залишив в Афганістані аж 10 тисяч піхотинців і 3500 кавалеристів — рівно п'яту частину своєї армії, щоб не допустити нового повстання.

Ви гадаєте, що стільки народів, які звикли до чужого імені та влади і не пов'язані з нами ні релігією, ні звичаями, ні спільною мовою, підкоряться одразу, щойно переможені? Тільки ваша зброя стримує їх, а не їхня прихильність, і ті, хто боїться нас у нашій присутності, стануть ворогами, щойно ми підемо. Ми маємо справу з дикими звірами, яких може приборкати лише час, коли вони, спіймані, сидітимуть у клітці, бо їхня вдача не дає їх приборкати. Отож ми мусимо або віддати те, що взяли, або захопити те, чого ще не маємо.

Звернення Александра до війська
з наближенням до Афганістану,
Квінт Курцій Руф, «Історія Александра»

Пролог

Весілля в Азії

Війна скінчилася. Або закінчиться сьогодні ввечері, коли Александр візьме за дружину афганську принцесу Роксану.

По всій рівнині Скорботи, названій так через численні могильники, табори македонян простяглися обіч ворожих. Останніх, мабуть, із півтисячі — тих бівуаків, яких афганці називають тафіран («кола»), у кожному — від п'ятдесяти до п'ятисот чоловіків. Усі племена та клани від Артакоани до Яксрта* з'їхалися на святкування, разом з тисячами продавців і повій, кравців, шевців, акробатів, музикантів і ворожок. Увесь експедиційний корпус македонців тут, кінні та піші, разом з іноземними підрозділами. Кожен капітан і капрал походжають, пишно вбрані, нетерпляче чекаючи урочистостей. Усі, крім мене й моїх друзів: Прапора, Кулака та Рудого Малюка. У нас іще є робота.

Слід віддати належне Александрові. Одружившись з афганською принцесою, він перетворює свого найгрізнішого ворога, воєначальника Оксірта, на тестя. Жоден інший спосіб не зміг би привести до перемоги в цій війні або такого стану, який можна правдоподібно видати за перемогу.

* Яксарт — давня назва річки Сирдар'ї. — *Прим. пер.*

Отож у нас буде мир. Не думаю, що колись його прагнули палкіше. Кампанія, яку планували на три місяці, тяглася майже три роки і була виповнена безперервним терором та жорстокістю. Ті з нас, хто залишив дім хлопчиками, спочатку стали чоловіками, а потім перетворилися на щось, більш схоже на звірів або чортів. Афганці постраждали ще більше. Двісті тисяч загиблих — ось про яку кількість говорять. І я вірю. Навряд чи в цій країні залишилося хоч одне не зруйноване нашим військом село чи місто, яке б ми не рознесли, камінь за каменем.

Цього весілля дуже чекають. Угода між Александром і Оксіартом така: воєначальник віддає свою дочку і визнає нашого царя своїм государем. Натомість Александр помазує його Першим Родичем і своїм царським гвардійцем. Це робить Оксіарта першим серед усіх баронів Бактрії та найбільшою рибою на схід від Євфрату. Потім ми, македоняни, збираємо речі та йдемо. Не знаю навіть, хто із цього радіє більше — ми чи афганці.

Я й сам одружуюсь сьогодні ввечері. Чотирнадцять сотень маків візьмуть шлюб з афганськими дівчатами на одній колективній церемонії. Мою наречену звати Шинар. Це довга історія, я розповім її згодом.

Поки я озброююсь, мій товариш Прапор спішується коло намету. Йому близько сорока, і це найтвердіший горішок з усіх, кого я знаю. Він навчив мене всього. Разом з ним я пішов би і в пекло.

Він заявився одягнений на весілля в парадну військову форму. «Ти зваришся в цьому», — кажу йому, вказуючи на плащ.

Прапор відкидає одну фалду. Під лівою пахвою до ребер прив'язаний ксифос*. Довгий афганський ніж прикручений уздовж стегна, а в обох черевиках — металеві кинджали.

* Короткий двосічний прямий меч, давньогрецька холодна зброя. — *Прим. наук. ред.*

Ще два види зброї він носить на видноті: церемоніальний меч на панталері та майже триметровий спис. Це для відводу очей. Щоб дати базам (прізвисько, яким ми, македоняни, називаємо всіх афганців), на чому зупинити погляд.

Кулак і Рудий Малюк чекають верхи. За кілька хвилин ми вирушимо через долину до табору алетайських пактійців. Там я зустріну брата моєї нареченої і заплачу йому викуп, «відшкодування честі», щоб він не вбивав мене і свою сестру. Ціна — заробітна плата за чотири роки і мій найкращий кінь.

Це Афганістан. Тільки тут доводиться підкупати брата, щоб він не зарізав рідну сестру за злочин бути зі мною.

Звісно, я підозрюю зраду. Для цього й потрібна зброя. У певному сенсі я на це сподіваюся. Бо інакше наш македонський кодекс філоксенія («любов до незнайомця») забороняє мені позбавляти життя члена сім'ї, з якої я беру дружину. Я бовдур, що досі купуюсь на це, але так воно є.

З вершини цитаделі кричить глашатай. Дві години по обіді. Перський день починається із заходом сонця. Саме тоді відбудеться весілля. Менш важливі церемонії тривають цілий день. Ближче до вечора буде військовий парад. Уся македонська армія і всі афганські племена й клани пройдуть перед Александром, Роксаною і вельможами. Велике царське весілля відбудеться в палаці Хорієна на вершині фортеці Бал-Тегріб, «Кам'яної Гори». Масова церемонія, на якій ми із Шинар поберемося, проходиме просто неба на новому стадіоні біля підніжжя пагорба. Коли урочистості закінчатся, почнеться святкування.

— Гаразд, — каже Прапор. — Повторімо все ще раз.

Прапор, безумовно, в нас за старшого. Він прапорщик і хоч має ім'я, я ніколи не чув, щоб хтось його використовував. Ми називаємо його просто за званням.

Він тренує з нами рухи блокування. Критично важливо, щоби брат Шинар та двоє його братів у перших не втекли.

Не можна допустити, щоб вони вирвалися чи вижили від ран. Наші удари мають бути смертельними. Ці троє — останні чоловіки-родичі Шинар. Окрім них, ніхто більше не має обов'язку нангвалі — афганського кодексу честі простежити, щоб «справедливість» здійснилася. Убивши брата й братів у перших, ми можемо закрити тему «злочину» назавжди. Гроші розв'яжуть проблему тимчасово. Але ці троє мусять зникнути.

Я вдячний побратимам. Це серйозна небезпека, на яку вони йдуть заради мене. Я зробив би для них те саме, і вони це знають. Їм буде ніяково, якщо я відкрито висловлю подяку. Якщо ми залишимося живі, коли все скінчиться, кожен з них дістане від мене жінку чи коня.

— Що я можу сказати, — каже Рудий Малюк, коли ми закінчуємо приготування, — ніфіга собі розігрів перед весіллям!

Поки ми з хлопцями зтягуємо попруги, з'являється моя наречена. Вона зараз буде купатися і за допомогою подружок нареченої виконає карахал, пактійський обряд очищення. Жоден чоловік не повинен його бачити. Вона знаходить мій погляд.

— Коли ти їдеш, Матфеосе?

— Зараз.

Служка підводить мого коня. Хлопці вже в сідлі.

Афганське прощання звучить як тель бадір, «з Божою поміччю». Шинар показує мені його знаками. Я роблю їй знак у відповідь. Прапор б'є п'ятами по боках свого поні. «Зараз або ніколи».

Ми вирушаємо. Вчинити, якщо вже мусимо, останнє вбивство; а тоді забратися до біса із цієї країни.

Книга перша

Звичайний солдат

І

Я — третій і останній син у сім'ї, який вирушив до Афганістану. Мої старші брати пішли кавалеристами. Я записався до піхоти.

Різниця між кінними й пішими в Афганістані не така велика, як у попередніх походах Александра до Малої Азії, у Месопотамію та Персію. На сході піхотинець має бути готовим заскочити на спину будь-якого створіння, здатного витримати його вагу, — коня, мула, віслюка чи ябу (афганський поні) — і їхати до місця бою, а там спішитися й битися, або навіть битися верхи, якщо треба. Так само й кавалеристи, навіть царські гетайри, не вагаючись, злізають на землю і чалапають разом із «землеїдами».

Мій батько загинув в Афганістані, а точніше, помер від зараження крові у військовому шпиталі в Тусі, у провінції Арєя, на західному кордоні країни. Батько був не кіннотником, не піхотинцем, а сапером облогового поїзда — «люди-на-кошик», як називають їх у війську, бо сапери риють свої окопи та насилають земляні вали плетеними кошиками. Його звали Матфеос, як і мене.

Батько воював на річці Гранік, у Тірі, Газі та при Іссі. Він справжній герой. Мої брати також. Одного разу, коли мені було шістнадцять, батько прислав додому армійський ордер

на чверть таланта* золота. Ми придбали на нього другу ферму з двома коморами та джерелом, і залишилося ще достатньо, щоб обгородити все каменем.

Найпалкішим бажанням батька було, щоб я, наймолодший, не йшов на війну. І мати теж була категорично проти всього, що могло б відірвати мене від землі. «Можеш вважати це нещастям бути вишкребком, Матфсесе, — заявила вона. — Але, подобається тобі чи ні, ти — моя опора й опора цієї ферми. Твого батька більше немає. Твоїх братів ми більше ніколи не побачимо. Жадоба слави буде їхнім кінцем: вони залишать по собі великі імена і нічого більше».

Мати боялася, що, виїхавши за море, я потраплю в тене-та якоїсь чужої шльондри, одружуся з нею і ніколи не повернуся до Македонії.

Проте мені було вісімнадцять, і я шаленів від слави так само, як і кожна інша перегріта молода кров у державі, двадцятипятирічний цар якої, Александр, син Філіппа, лише за чотири роки розграбував наймогутнішу імперію на землі та сповнив нашу батьківщину маренням завоювань, подвигів і скарбів.

У македонській армії призов на військову службу вимірюється не роками, а циклами, або «ударами». Удар — це вісімнадцять місяців. Мінімальний термін служби — два удари: один для навчання, другий для служби; але чоловік повинен зголоситися на третій цикл — загалом чотири з половиною роки, — якщо й коли його призвуть за море. Це працювало так: новобранець вступав на службу в полк Внутрішньої армії. Александр залишав її, щоб утримувати Грецію та північні племена. Усі її військові підрозділи були територіальними; щоб туди потрапити, ти мав бути місцевим, і ніяк інакше. За потреби, воюючи в Азії, Александр відправляв рекрутерів

* Талант — приблизно 26 кілограмів. — *Прим. пер.*

додому по заміну. Іноді призивали цілі полки; в інших випадках — окремих людей, тих, хто мав конкретні військові спеціальності, як-от розвідників чи саперів, або просто піхотинців з досвідом, яким цього разу пощастило.

Усе це не стосувалося юнаків з мого округу, Аполлонії. В Аполлонії немає піхотного полку. Ми — кіннотники. Найвідоміший ескадрон гетайрів, гвардійців Александра, іль^{*} Сократа, сина Сатона, походить з Аполлонії. Цей ескадрон, у якому служили обидва мої брати, першим ішов в атаку на річці Гранік, бився по праву руку Александра у великих перемогах при Іссі та Гавгамелах. У Діоні героям із цього ескадрону поставили більше статуй, ніж із будь-якого іншого, включно із царським. Ми з моїм найкращим другом Лігеосом, та й усі схиблені на війні місцеві юнаки, тренувалися цілий рік ще до того, як почали ходити, нетерпляче чекаючи того дня, коли пройдемо випробування і з божою допомогою станемо гвардійцями царя, як герої Аполлонії до нас.

Але ми з Лігеосом спізнилися. Коли прийшов наш час, армія Александра так глибоко просунулася в Азію й увібрала вершників стількох переможених народів, що цар більше не посилав додому по кіннотників для гвардії, хіба на заміну вбитих, поранених чи старих. Уся його кавалерія складалася тепер із найманих ескадронів — переважно персів, а також сирійців, лідійців, каппадокійців і вершників з інших царств завойованого Сходу. Жоден македонянин не міг приєднатися до них, навіть якби міг дістатися за море, а він не міг, або навчився б говорити варварською мовою, а не навчився б.

У нас із Лігеосом був тільки один спосіб дістатися Азії — найманими піхотинцями. Найманцями.

У той час десятки приватних підрядників, яких за повстані шапки називали пілофори, подорожували містами Греції

* Іль — підрозділ гетайрів, нараховував 200–300 кіннотників. — *Прим. пер.*

та Малої Азії, наймаючи до війська. Це була така комерція. Кандидати платили внесок, який називали «поні», бо він був такий великий, що за ці гроші можна було купити гарне лоша. «Повстані шапки» записували їх.

Коли нам виповнилося вісімнадцять, ми з Лігеосом три дні йшли до призовного пункту для найманої піхоти в порту Метоне. У тавернах було повно сивочолих професіоналів — аркадців і сіракузців, критян і родосців, навіть ахейських і спартанських командирів. Усі вони знали один одного з попередніх кампаній; мали товаришів і командирів, які могли взяти їх до себе. Ми з Лігеосом були значно молодші. Ми нікого не знали. Жодні пілофори не взяли б нас, хоч як переконливо ми брехали про свій вік чи досвід служби (якого не мали).

Ми стирчали там десять днів, намагаючись домовитись або купити собі дорогу куди-небудь, а наші гроші швидко танули. Насамкінець ми пішли шукати найголовнішого начальника з вербування. Звісно, нас до нього не підпустили. Сержант із Пелли розвернув нас. Але, почувши наш акцент, гукнув: «Зачекайте хвилинку, ви, хлопці, з Аполлонії?».

І поцікавився, чи ми їздимо верхи.

Та ми були справжніми кентаврами!

Сержант оформив наші папери на місці, навіть грошей не взяв. Він призначив нас до кінної піхоти. Це було те, чого Александр потребував найбільше. Ми з Лігеосом не могли повірити своєму щастю. Ми запитали, яка в нас буде форма і коли нам дадуть коней.

«Форми немає, — відказав сержант. — І коней також». Він записав нас, бо ми були македонянами, серед усіх цих іноземців. «Жоден капітан ніколи не відмовляв хлопцеві з дому».

Ми подякували йому від щирого серця. Він відмахнувся. «Не турбуйтеся ні про спорядження, ні про брак вишколу. Там, на сході, цар покличе, коли потребуватиме вас».

2

Наші резервні сили — четверті, відколи експедиційний корпус перетнув Європу й увійшов до Азії, — висадилися в сирійському Триполі шістнадцятого дайсіоса*, на початку літа, на шостому році правління Александра. Цар із військом був у цей момент за півтори тисячі кілометрів далі на схід, на шляху зі столиці Персії, Персеполя, до літнього палацу її царів в Екбатані, у Мідії. Розгромивши Перську імперію, Александр тепер переслідував її біглого царя. Розповідали, що в'ючний обоз нашого господаря складався із семи тисяч верблюдів і десяти тисяч пар віслюків, навантажених золотом.

Наше поповнення налічувало шістдесят одну сотню на сорока сімох кораблях. Гавань у Триполі не могла стільки вмістити, і, оскільки судна не мали ні спальних місць, ні провізії, щоб ночувати на рейді, нарада капітанів — просто найнятих за платню торгових шкіперів — вирішила, що наш пором (а це й був пором) і близько десяти інших відгребуть на мілководдя, де нам, волоцюгам, скажуть брати свої речі, стрибати за борт і плисти з богом. Так ми й зробили. Це була весела забава, от лишень я зіпсував у солоній воді добру

* Дайсіос — місяць у давньомакедонському календарі, що приблизно відповідає травню. — *Прим. пер.*

пару чобіт, надто втомившись, щоб тримати їх над головою. Так я ступив в Азію, промоклий до кісток і босий.

Поповнення — це не армія. Наша юрба була організована не в полки, а в так звані КК, корабельні контингенти, і коли ми висадилися, то навіть не мали зброї. Кіннота не мала коней. Тварини їхали слідом іншим транспортом. На нас чекало наметове містечко, ескорт із шестисот сирійських найманців і чотирнадцяти сотень найманих піхотинців з Лікії з македонськими командирами, які мали супроводити нас до Маратоса, а звідти через Ларіссу до Тапсака, де ми переправимося через Євфрат у Сирійську Месопотамію та Курдистан. Марш навздогін за Александром мав тривати від трьох до чотирьох місяців.

Як завжди в новому таборі, солдати відразу ж узялися за улюблені розваги: обходили місцевість у пошуках друзів і цупили всі предмети спорядження, які потрапляли їм на очі. Не можна було покласти окраець хліба, щоб його негайно хтось не прибрав до рук, а пристойний капелюх або пара дорожніх черевиків зникали напевно. Чоловік вішав капшук поміж ніг і, потиснувши руку незнайомцю, перевіряв, чи обидві мошонки на місці.

У війську Александра кожен солдат знав своє місце. Але тут, за півтори тисячі кілометрів на захід, у нас панував безлад. Ти їв, коли кухарі відкривали намети, і спав там, де знаходив клаптик землі, досить широкий, аби кинути свої кістки. Треба було триматися з товаришами, щоб крадії не вибрали вас. У моїй ватазі були Лігеос, Террес, якого прозвали Лахмітником за піжонську любов до одягу, і низькорослий Пейтон на прізвисько Блоха. Усі ми були з Аполлонії, усі мали по вісімнадцять років і знали один одного все життя.

Лігеос був нашим ватажком. Він уроджений проноза і дбав, щоб ми харчувалися краще за інших. Вважалося, що ми отримуватимемо гроші з моменту, коли висадимося

у Триполі (відтоді минув місяць марш-кидків і переходів), але дзвону монет ми в цій юрмі досі не чули. Насправді ми самі мусили за все платити. Трутні з куховарського намету хотіли готівку. Щоб поїсти отого їхнього лайна, доводилося платити.

— Нам треба знайти собі «бика», — заявив Лігеос.

Йшлося про когось зі званням, до кого можна було б пристати.

Ми знайшли такого в особі молодшого сержанта Толмідеса. Скорочено — Толло. Це був кремезний хлоп із великими вусами й шоломом з ікл вепра, товариш Лігеосового батька. Тут він командував ротою лікійської піхоти. Лігеос примітив його у відхожому місці.

— Гей, Толло! Де тут солдатів на дурняка посрати?

Толло підійшов, сміючись:

— Клянусь яйцями Аїда, ви всі повиростали, малі недоноски!

Та звання в нього було серйозне. Він був велике цабе. Толло вивів нас із табору. Там, на рівнині, ми поїли з його лікійцями.

— Які в нас шанси отримати платню? — запитали ми в Толло.

— Не більші, ніж висрати слонову кістку.

— А коли нас припишуть до полків?

— Коли розрахуєтеся з офіцерами супроводу.

— А спорядження?

Толло сказав, що зброю нам видадуть не раніше Тапсака, ба й пізніше, але й за неї доведеться викласти бабки:

— Не тіпайтеся, квартирмейстер просто запише це вам у борг.

Його вираховуватимуть з нашої платні протягом служби.

Лігеос спохмурнів:

— Удома нам цього не казали.

— Якби сказали, ви б не поїхали, — зареготав Толло.

Ми пристали до нього. Толло та його товариші-македоняни служили розвідниками передових операцій, здобуваючи для Александра відомості в Ареї та Афганістані. Їх відправили назад, щоб навчати нас на марші. За це вони отримували подвійну платню і ще вдвічі більше — за супровід.

— Не журіться, братики, — Толло вказав на схід, в азійську ніч. — Люди там мруть, як мухи, від спеки й хвороб, або просто чманіють. — Він постукав себе по черепу. — Ви швидко вислужитеся, якщо виявите міцність. Не обісріться й робіть, що кажуть. У вас вийде.

У Толло в групі було ще шестеро маків, серед них — Стефанос Егейський, відомий військовий поет. Він був ушанованим героєм і справжньою знаменитістю. Стефаносу було тридцять п'ять; він мав уже бути капітаном або принаймні лейтенантом, але залишився сержантом. Йому так подобалося. Ось один з віршів, який прославив його на батьківщині й навіть зробив улюбленцем жінок:

СОЛДАТСЬКИЙ МІШОК

Досвід навчив солдата пакувати свій клунок:
найпотрібніше — зверху, щоб легко дістатись.
Цибулю й часник — у зовнішні кишені,
запечатані щільно, щоб не смерділи;
комплект від негоди й куфайку — всередину.
Глибоко на дні він ховає те, що треба зберегти
за всяку ціну, захистити, від пилу, втрати, стихії.
Там, у замші, що її ти дала мені,
я зберігаю твої листи, моя люба дружино.

Наймолодшому із цих македонських командирів було за тридцять, а деяким — по п'ятдесят і більше. Найбільші довбні, яких ми бачили. Ми боялися їх до смерті. Кожен з них